

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто основні підходи до вивчення професійної Я-концепції та їх теоретичне обґрунтування. Запропоновано роз'яснення Я-концепції, як системно організованої сукупності думок, ставлень, переконань і почуттів особистості до самої себе, що є однією із основних проблем дослідження з наукової точки зору в сучасній психології. Відзначено, що феномен самосвідомості є унікальним за своїми: змістом, структурою, функціями та призначенням, пов'язаний науковими поглядами, дослідженням як особистісного, так і професійного становлення особистості. Виокремлено важливий здобуток сучасної психології: виділення у структурі Я-концепції такої складової, як професійна Я-концепція. Професійна Я-концепція відображає єдність професійного досвіду та професійного спілкування, поєднує самосвідомість і творчо-діяльнісні чинники особистості, сприяє успішній актуалізації професійних знань, умінь і навичок, розвитку особистісно-професійних якостей та характеристик, що є запорукою гармонійного розвитку фахівця [1, с.10].

Виділено серед наукових підходів до вивчення професійної Я-концепції, як один з найбільш комплексних, на нашу думку, запропонований С. Т. Джанер'ян, яка стверджує, що системоутворюючим фактором професійної Я-концепції є цілеспрямоване за змістом ціннісно-смісловне ставлення до професії [4]. Змістовні системоутворюючі фактори особистості формують як її цілісність, так і окремі властивості (суб'єктно-діяльнісні та особистісні), у залежності від професійної діяльності, особистісної та професійної умотивованості, що обумовлює зміст, структуру та характеристики професійної Я-концепції. Авторами трактується професійна Я-концепція як система, структурними елементами якої виступають суб'єктно-діяльнісні та особистісні якості людини, з іншої сторони – професійні якості та компетентності.

Теоретично доведено, що професійну Я-концепцію необхідно розглядати в контексті розвитку особистості та професійного становлення, що забезпечує планування саморозвитку, самореалізацію та професійне самоздійснення.

Ключові слова: Я-концепція, професійна Я-концепція, самосвідомість, професійна самосвідомість, професійна самооцінка, професійна ідентичність, професійна готовність та професійне самовизначення.

Бегеца Л. Е. Анализ теоретических подходов к изучению профессиональной я-концепции личности

В статье рассмотрены основные подходы к изучению профессиональной Я-концепции и их теоретическое обоснование.

Предложено разъяснения Я-концепции, как системно организованной совокупности мнений, отношений, убеждений и чувствличности к самой себе, что является одной из основных проблем исследования с научной точки зрения в современной психологии.

Отмечено, что феномен самосознания является уникальным своим: содержанием, структурой, функциями и назначением, исследованием как личностного, так и профессионального становления личности.

Выделены важные достижения современной психологии: выявление в структуре Я-концепции такой составляющей, как профессиональная Я-концепция. Профессиональная Я-

концепція *отражає єдинство професійного досвіду та професійного спілкування, поєднує самосвідомість та творчість-діяльнісні фактори особистості, сприяє успішній актуалізації професійних знань, умінь та навичок, розвитку особистісно-професійних якостей та характеристик, що є закладом гармонічного розвитку спеціаліста [1, с. 10].*

Виділено серед наукових підходів до вивчення професійної Я-концепції, як один з найбільш складних, на нашому судженні, запропонований С. Т. Джанер'ян, який стверджує, що системообразуючим фактором професійної Я-концепції є цільовий по відношенню до змісту ціннісно-смысловий зв'язок до професії [4]. Змістовні системообразуючі фактори особистості формують як її цілісність, так і окремі властивості (суб'єктно-діяльнісні та особистісні), залежні від професійної діяльності, особистісної та професійної мотивації, що впливає на зміст, структуру та характеристики професійної Я-концепції. Авторами розглядається професійна Я-концепція як система, структурними елементами якої виступають суб'єктно-діяльнісні та особистісні якості людини, з іншого боку – професійні якості, конкретизуються в самоопианні інструментальних та експресивних якостей.

Теоретично доведено, що професійну Я-концепцію не потрібно розглядати в контексті розвитку особистості та професійного становлення, що забезпечує планування саморозвитку, самореалізації та професійної самореалізації.

Ключові слова: Я-концепція, професійна Я-концепція, самосвідомість, професійне самосвідомість, професійна самооцінка, професійна ідентичність, професійна готовність та професійне самоопианення.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у психологічній літературі все частіше вивчається проблема професійної Я-концепції як сукупність уявлень суб'єкта про життєву позицію, перспективи і цінності у контексті здійснення обраної професійної діяльності (В.П.Андронов, О. Р. Малхазов, Н. В. Кузьміна, В. Г. Панок, Н. В. Пророк, Ю.К.Стрелков), розвиток самосвідомості, професійної самосвідомості та професійної Я-концепції як її складової (О. В. Дробот, Т. Л. Миронова, Л. М. Мітіна, А. О. Реан, В. В. Столін, А. В. Фурман), становлення особистості як професіонала (О. М. Бандурка, Н. Ю. Воляннюк, А. О. Деркач, Л. В. Долинська, Л. М. Карамушка, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, Ю. М. Швалб) тощо.

В. О. Швидкий стверджує, що професійна Я-концепція є складовою частиною загальної Я-концепції особистості. Автор визначає професійну Я-концепцію як складне особистісне утворення, що включає в себе різні структури і рівні їхнього функціонування. Серед різних компонентів структури професійної Я-концепції в якості основних дослідник виокремили наступні: уявлення про себе як про професіонала, про своє професійне майбутнє (у статичній і динамічній), ідентифікація себе з професійною діяльністю; ставлення до себе як до професіонала, до різних професійних процесів і професійних категорій; особистісна значущість професійної діяльності в системі інтересів і мотивів [4].

Предметом наукового аналізу стали особливості теоретичних підходів до вивчення Я-концепції особистості, зміст якої у структурі професійної

самосвідомості становлять уявлення про себе щодо різних сторін професії й кар'єри, щодо професійного оточення, характеристик самої людини, близьких їй людей, членів родини, життєвих і сімейних подій, життєвих ситуацій [1, с. 12-13].

Слід зазначити, що в останнє десятиліття спостерігається суттєве зменшення наукових досліджень за проблематикою Я-концепції. Разом із тим, доцільність теоретичного перегляду проблеми Я-концепції визначається запитом сучасної практики, що й обумовило актуальність даної теми дослідження.

Мета статті: проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «професійна Я-концепція» у психологічній літературі, обґрунтувати феномен вивчення, спираючись на здобутки сучасної психології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасній психологічній літературі існують різні підходи до визначення поняття «професійна Я-концепція особистості».

Т. С. Джанер'ян визначила професійну Я-концепцію як систему, що пов'язана з оцінками уявлень людини про себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і як особистості, усвідомлену нею як суб'єкту сторону (цінність, ціль чи засіб) в контексті ціннісно-сміслового ставлення до професійної діяльності [6].

Т. Л. Миронова визначила професійну Я-концепцію як деяку динамічну систему уявлень професіонала про себе як суб'єкта професійної діяльності, яка складається із характеристик, що пов'язані з виконанням професійної ролі, а також тих цінностей, що складаються у нього при взаємодії зі світом і обумовлені професійною специфікою [3].

А. О. Реан вважає, що професійна Я-концепція – це уявлення особистості про себе як професіонала, що складається з ідеального образу «Я-професіонал», реального образу «Я», дзеркального «Я» та професійної самооцінки фахівця [2].

Л. В. Рикман зазначив, що Я-професійне є складовою частиною загальної Я-концепції, однак роль може визначатися особливостями професії і тими вимогами, які вона ставить до особистості. Окрім того, в структурі Я-професійного є загальні якості, що не залежать від спеціальності та обраної професії, такі як прагнення до професійних досягнень, сензитивність по відношенню до людей; і спеціальні якості, що характеризують фахівця конкретної спеціальності [9].

Л. Б. Шнейдер в своїх дослідженнях доводить, що в межах Я-концепції формується уявлення про професійне майбутнє у вигляді образу професії чи у вигляді конкретної професійної мети. Образ професії реалізується через процесуальну активність людини, що базується на почутті відповідальності, мета – через цільову активність, що базується на контролі за ситуаціями і відносинами [11].

В. О. Швидким відзначено, що професійна Я-концепція є складовою частиною загальної Я-концепції особистості, з чого витікає питання про їх співвідношення.

О. В. Прокоф'єва у своїх дослідженнях запропонувала класифікацію професійних Я-концепцій залежно від співвідношення професійної та загальної Я-концепції. Зокрема, дослідниця виокремила три можливі варіанти їх співвідношення:

1) людина «ширша» за свою професію, її професійна Я-концепція наближається до загальної;

2) людина «дорівнює» своїй професії, в такому випадку її загальна Я-концепція звужена до професійної;

3) людина «вже» у своїй професії – у загальній і професійній Я-концепції представлені лише окремі сторони професії [8].

Зокрема, В. О. Швидкий [10], розглядаючи структуру професійної Я-концепції особистості, зауважує, що вона включає до свого складу такі компоненти:

- **когнітивний компонент** - уявлення про свої професійні здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи та професійною діяльністю [10]; компонент утворений із уявлень індивіда про самого себе, свої навички, здібності, соціальну приналежність, самоідентифікацію з представниками професійної групи та професійною діяльністю [3].

- **емоційно-оцінний компонент** – самовідношення до себе як до професіонала, емоційна ідентифікація з професійним середовищем [9]; розглядається у взаємозв'язку та взаємодії трьох блоків: фіксації знань про себе, що передбачає констатацію деяких якостей, зокрема, професійних здібностей, професійно-важливих якостей, уявлень про професію тощо. Підсумковими структурними складовими даного компоненту, на думку Р. В. Каламаж, є професійна самооцінка; зіставлення власних якостей з Я-ідеальним, з професійними еталонами, рівнем домагань, цінностями, ідеалами тощо [6].

- **поведінковий (реалізаційний) компонент** - прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності, підвищення свого професійного статусу, встановлення професійного контакту з різними партнерами по професійному спілкуванню [10]. Під поведінковим компонентом мається на увазі: 1) готовність до дій; 2) реальні дії; 3) поведінка в цілому; 4) саморегуляція поведінки.

Існує наукова дискусія – поведінковий компонент професійної Я-концепції формується на основі когнітивного та емоційно-оцінного компонентів та є сукупністю дій і установок на ці дії щодо особистості та її професійного становлення. Змістовна реалізація поведінкового компоненту професійної Я-концепції може реалізуватись стратегіями побудови професійної кар'єри, а також як індивідуально-життєвого та професійного шляху особистості [1, с. 15-16].

Р. В. Каламаж [6] визначає професійну Я-концепцію, як системний взаємозв'язок і взаємодію трьох основних компонентів: когнітивного,

емоційно-оцінного та поведінкового. Автор стверджує, що в об'єктивному плані показником їх реалізації виступає професійна майстерність, в суб'єктивному – професійний образ Я, самооцінка та самоствавлення, а також основні новоутворення вузівської професіоналізації. До таких новоутворень, на думку автора, відносяться професійна ідентичність, професійна готовність та професійне самовизначення [6].

Не менш цінний вклад у структуру професійної Я-концепції зробив А. О. Реан., який вважає її головним компонентом професійну самооцінку, від якої в значній мірі залежить професійна успішність особистості. У професійній самооцінці дослідник виокремив кілька аспектів: операційно-діяльнісний аспект самооцінки, що пов'язаний з оцінкою себе як суб'єкта діяльності і виражається в оцінці свого професійного рівня (сформованість професійних компетентностей) та рівня компетентності (системи знань); особистісний аспект професійної самооцінки виражається в оцінці свої особистісних якостей відповідно до ідеального професійного «Я». На думку автора, неузгодженість між двома аспектами професійної самооцінки впливає на професійне становлення особистості, а саме: на професійну адаптацію, професійну успішність та професійний розвиток [2].

Т. С. Джанер'ян, досліджуючи професійну Я-концепцію, обстоюючи власну точку зору та аналізуючи інші підходи до вивчення даного феномену, виокремила його типи, серед яких [4]:

- ціннісно-професійна Я-концепція – системоутворюючим фактором виступає єдине ціннісне ставлення до професії;
- технологічна професійна Я-концепція – системоутворюючим фактором; виступає єдине потребово-технологічне ставлення, що передбачає задоволення звичних потреб особистості звичним способом;
- технологічна потенційно конфліктна професійна Я-концепція системоутворюючим фактором виступає потребово-технологічне ставлення. Однак професія, на думку автора, виступає як засіб набуття людиною певних якостей, а якості, в свою чергу, набувають для неї цінності в процесі професійної діяльності;
- орієнтована на конкуренцію професійна Я-концепція – системоутворюючим фактором є засобове ставлення, при якому професійна діяльність розглядається людиною виключно як засіб досягнення власних цілей та задоволення потреб;
- конкурентно-прагматична потенційно конфліктна професійна Я-концепція - системоутворюючим фактором також є засобове ставлення, однак, цінність, ціль та засіб діяльності для людини не співпадають;
- прагматична потенційно конфліктна професійна Я-концепція – системоутворюючим фактором виступає засобове ставлення, однак професійна діяльність не узгоджується з особистісними якостями;
- соціально-орієнтована потенційно-конфліктна професійна Я-концепція - системоутворюючим фактором виступає засобове ставлення;

- амбівалентна професійна Я-концепція - єдиного ставлення до професії не виявлено [4].

Спираючись на вище вказані наукові факти, є очевидним, що професійну Я-концепцію необхідно розглядати в контексті професійного становлення та розвитку особистості в цілому, адже вона забезпечує планування власного саморозвитку та самореалізації у професії.

Аналізуючи психологічну наукову літературу, стає зрозуміло, що різні автори, як вітчизняні, так і зарубіжні розуміють професійну Я-концепцію як: узагальнене уявлення про самого себе, систему установок щодо власної особистості (О. В. Дробот, Р. В. Каламаж, А. Й. Капська, Г. В. Католик, І. С. Кон, А. В. Фурман та ін.); як набір характеристик самосприйняття, які усвідомлюються індивідом як відповідні характеристики щодо професійного вибору (В. Л. Зливков, Д. Сьюпер); як сукупність уявлень про себе як про професіонала (Л. М. Карамушка, А. О. Реан); як систему співвіднесених із оцінкою уявлень людини про себе як суб'єкта професійної діяльності і як особистості, призначену для реалізації тих чи інших за змістом смислових ставлень людини до професії та забезпечують її власне функціонування, саморозвиток, самореалізацію у професії (Л. В. Долинська, С. Т. Джанер'ян) [1, с. 10].

Тож, Я-концепція багаторівневе утворення, що представляє цілісність особистості, а професійна Я-концепція – характеризує особистість як суб'єкта професійної діяльності.

Висновки. Проаналізовано низку психологічної наукової літератури, у якій запропоновано різні підходи до визначення поняття феномену професійної Я-концепції (Т. С. Джанер'ян, Т. Л. Миронова, А. О. Реан, Л. В. Рикман, О. Р. Прокоф'єва, В. О. Швидкий, Л. Б. Шнейдер та ін).

Професійна Я-концепція, будучи частиною загальної Я-концепції, представляє системну єдність професійного становлення і професіоналізації, професійного досвіду та професійної комунікації, сприяє актуалізації та розвитку професійних компетентностей.

Виявлено, що на сьогодні професійна Я-концепція вивчається як сукупність уявлень суб'єкта про власний професійний Я-образ та професійну позицію/значущість/цінність, професійні перспективи у сфері професійної діяльності. Однак не існує чітко визначеної типології, що відображала б структуру професійної Я-концепції, чітко не окреслені психологічні чинники, що впливають на динаміку її розвитку та формування, що дозволяє стверджувати актуальність та перспективність подальших досліджень даної теми в психології.

Теоретично проаналізовано комплексні підходи до структури Я-концепції та її значення у професійному житті особистості.

Список літератури:

1. Білозерська С. І. Професійна Я-концепція як передумова професійного розвитку особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Випуск 2. Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/7472/1/4.pdf>

2. Бордовская Н. (2004). Реан А. Розум С. Психология и педагогика. СПб. Питер. 279 с.
3. Братченко С. Л. (1997). Миронова М. Р. Личностный рост и его критерии. Психологические проблемы самореализации личности, ред. А. А. Крылова, Л. А. Коростылевой. – СПб. : СПбУ. 44-49 с.
4. Джанерьян С. Т. (2005). Структура типов профессиональной Я-концепции. Российский психологический журнал. 78-92 с.
5. Деркач А. А. (2004). Акмеологические основы развития профессионала М. :Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК». 752 с.
6. Каламаж Р. В. (2010). Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: автореф. доктора психологічних наук: 19.00.07. Київ. 45 с.
7. Марцинковская Т. Д. (2009). «Образ Я» в современном мире константы и трансформации. Мир психологии. 142–148 с.
8. Прокофьева Е.Н. (2013). Формирование профессиональных компетенций у бакалавров профиля «защита в чрезвычайных ситуациях» средствами интегративной игры: автореф.дис. на соискание степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Казань. 28 с.
9. Рыкман Л. В. (2004). Особенности Я-концепции студентов лицея на начальном этапе профессионального самоопределения: диссертация на соискание научн. Степени канд.психол.наук. Санкт-Петербург. 177 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: [http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-13/dissertaciya-osobennosti_yakontseptsii-studentov-litsey-a-na-nachalnom-etape-professionalnogo-samoopredeleniya]
10. Швидкий В.О. (2007). Особливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, – [Електронний ресурс] Режим доступу: [WWW.LIBRAR.ORG.UA] Бібліотека України.
11. Шнейдер Л.Б. (2004). Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. Москва-Воронеж : МПСИ : МодЭК. 600 с.

References:

1. Belozerskaya S. I. Professionals I-concept as a perumum specialty of advanced training. Scientific notes of the National University named after Ostroh Academy. Psychology series. Access mode: <https://eprints.oa.edu.ua/7472/1/4.pdf> [in Ukrainian].
2. Bordovskaya N., Rean A. Rozum S. (2004). Psychology and pedagogy. SPb. Peter. 279 p. [in Russian].
3. Bratchenko S. L, Mironova M. R. (1997). Personal growth and its criteria. Psychological problems of personality self-realization, ed. A. A. Krylova, L. A. Korostyleva. - SPb. : SPbU. 44-49 p. [in Russian].
4. Dzhanyan S.T. (2005). The structure of types of professional self-concept. Russian psychological journal. 78-92 p. [in Russian].
5. Derkach A.A. (2004). Acmeological foundations of professional development. Publishing house of the Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh. 752 p. [in Russian].
6. Kalamazh R. V. (2010). Psychology of formation of professional I-concept of future lawyers: author's ref. doctor of psychological sciences. Kiev. 45 p. [in Ukrainian].
7. Martsinkovskaya T.D. (2009). «Image I» in the modern world of constant and transformation. The world of psychology. 142–148 p. [in Russian].
8. Prokofieva E.N. (2013). Formation of professional competencies among bachelors of the profile "protection in emergency situations" by means of integrative games: abstract «Theory and methods of professional education». Kazan. 28 p. [in Russian].
9. Rykman L.V. (2004). Features of the self-concept of lyceum students at the initial stage of professional self-determination: dissertation for scientific competition. Degrees of Candidate of Psychological Sciences. St. Petersburg. 177 p.. [Electronic resource] Access mode:

[[http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-13/dissertaciya-osobnosti - yakontseptsii-studentov-litseya-na-nachalnom-etape-professionalnogo-samoopredeleniya](http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-13/dissertaciya-osobnosti_yakontseptsii-studentov-litseya-na-nachalnom-etape-professionalnogo-samoopredeleniya)] [in Russian].

10. Shvidkiy V.O. (2007). Peculiarities of self-concept formation in professional formation of personality: author's ref. for science. degree of Cand. psychol. Science: 19.00.07. Kyiv. [Electronic resource] Access mode: [WWW.LIBRAR.ORG.UA] Library of Ukraine [in Ukrainian].

11. Schneider L.B. (2004). Professional identity: theory, experiment, training: a textbook. Moscow-Voronezh: MPSI: Modek. 600 p. [in Russian].

Beheza L. E. Analysis of theoretical approaches to study professional I-concept of personality

The main approaches to the study of professional I-concept and their theoretical substantiation are considered in the article.

An explanation of the I-concept as a systematically organized set of thoughts, attitudes, beliefs and feelings of the individual to himself, which is one of the main problems of research from a scientific point of view in modern psychology.

It is noted that the phenomenon of I-awareness is unique in its: content, structure, functions and purpose, associated with scientific views, the study of both personal and professional development of the individual. An important achievement of modern psychology is highlighted: the selection in the structure of the I-concept of such a component as the professional I-concept.

Among the scientific approaches to the study of professional I-concept, as one of the most complex, in our opinion, proposed by S.T.Janeryan, who argues that the system-forming factor of professional I-concept is a meaningful value-based attitude to the profession.

Substantive system-forming factors of personality form both its integrity and individual properties (subject-activity and personal), depending on professional activity, personal and professional motivation, which determines the content, structure and characteristics of the professional I-concept. The authors consider the professional I-concept as a system, the structural elements of which are the subject-activity and personal qualities of man, on the other hand - professional qualities, which are specified in the I-descriptions of instrumental and expressive features.

It is theoretically proved that the professional I-concept should be considered in the context of personal development and professional development, which provides planning for self-development, self-realization and professional self-realization.

Keywords: I-concept, professional I-concept, self-awareness, professional self-awareness, professional self-esteem, professional identity, professional readiness and professional self-determination.